

В. О. АНТОНОВ. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджуються аспекти, які безпосередньо загрожують безпеці України. Основним підґрунтям, на якому можуть бути вирішені ці питання, є правове поле.

Ключові слова: національна безпека, державна політика, національні інтереси, верховенство права, загроза, глобальна та регіональна безпека.

Исследуются аспекты, которые непосредственно угрожают безопасности Украины. Основной площадкой, на которой могут быть решены эти вопросы, является правовое поле.

Ключевые слова: национальная безопасность, государственная политика, национальные интересы, верховенство права, угроза, глобальная и региональная безопасность

We proceed from the point that problems related directly to the Ukrainian state are very important to us, would like to touch briefly on those aspects that threaten the security of Ukraine directly. Among these unsolved problems that dominate now, firstly, remain unsettled local conflicts and their possible spreading.

The main ground which these problems can be solved on is the legal framework. It is necessary to find those legal mechanisms that would adjust firstly these problems. And that is where the cooperation question appears.

Key words: national security, national interest, legal framework, global and regional security

Під впливом останніх подій та змін, які відбуваються у світі, цілком очевидним є факт, що існування, самозбереження, економічний розвиток будь-якої країни як суверенної держави залежить від здійснення цілеспрямованої внутрішньої та зовнішньої політики щодо захисту національних інтересів. Україна не є винятком, а є яскравим прикладом того, коли через нездатність держави забезпечити свою безпеку вона постійно протягом багатьох століть втрачала свій суверенітет і свою незалежність.

Нині процеси розвитку Української держави і формування громадянського суспільства відбуваються за умов триваючих глобальних трансформацій в світі, активного «переформатування» відносин провідних світових гравців, формування нової архітектури глобальної та регіональної безпеки, інтенсивних пошуків світовим співтовариством шляхів виходу із фінансово-економічної кризи і становлення нового світового економічного порядку. Саме у такі періоди світової історії закладаються на довгострокову перспективу підвалини нового світового порядку, ролі й місця країни у міжнародних розкладах.

Дальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах, які мають відповідати викликам і загрозам XXI століття, її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки.

Тобто йдеться про створення певних умов та досягненні такого стану держави та суспільства, що дає їй змогу зберігати, відстоювати свою цілісність і виступати

у системі міжнародних відносин самостійним суб'єктом державності. Цей стан гарантує захищеність життєво важливих інтересів особи (її права і свободи), держави (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність державних кордонів) та суспільства (його матеріальні та духовні цінності) від внутрішньої та зовнішньої загрози.

Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації *державної політики національної безпеки*, яка передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Державна політика національної безпеки України формується і реалізується за умов, коли у сучасному світі нівелюється різниця між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, дедалі зростає вага несилкових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних, інформаційних тощо) складових її забезпечення.

Політика національної безпеки України повинна бути спрямована на захист життєво важливих національних інтересів, яка базується на таких визначених законодавством України принципах: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави; залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки; використання в інтересах України механізмів міжнародної колективної безпеки.

Вияткове значення, як відомо, набуває нині для України проблема захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Враховуючи-вияткове значення цієї проблеми, слід вести мову про формування виваженої політики національної безпеки, що виступав гарантом сталого розвитку суспільства, своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам української держави. Так, зокрема, в Україні суспільно-політичні події останніх років, як і в перші роки незалежності, гостро порушили *проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави, вирішення якої ускладнюють*: несформованість системи ціннісних орієнтацій, яка б консолідувала українське суспільство і була мобілізуючим орієнтиром у діяльності громадян та державних інститутів, що має наслідком дезорієнтацію суспільства і відсутність загальносуспільної стратегії розвитку держави; штучне протиставлення елементів культури та історичної пам'яті, усадкованих від часів бездержавного розвитку української нації, триваючі виклики національної ідентичності, інспіровані, у тому числі, 3-за кордону; деструктивні процеси в державному апараті, низька ефективність прийняття та виконання державних рішень, що є наслідком розбалансованості державної влади, запровадження механізму призначення на посади за політичними квотами, зниження професіоналізму державних службовців, домінування групових і особистих політичних інтересів над національними, поширення корупції і хабар-

ництва, зрощення бізнесу з системою державного управління; деградація і деформація системи соціальних регуляторів, перш за все права, підміна норм права неправовими практиками, послаблення чинності принципів юридичної рівності громадян перед законом і судом, єдності прав і обов'язків, відповідальності за вину; фактичне утвердження корупції як основного елементу механізму прийняття рішень та розв'язання питань у політичній, економічній, соціальній та інших суспільних сферах; слабкість та розпорошеність інституцій громадянського суспільства, що не дозволяє належним чином реалізовувати їхній потенціал стосовно демократизації суспільного життя; історично обумовлені війнами, голодоморами, репресіями і депортаціями, Чорнобильською катастрофою демографічні деформації, які у період радикальних суспільно-економічних трансформацій набули характеру демографічної кризи.

Національна єдність розглядається у практиці сьогодення як запорука забезпечення ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави досягається за умов поваги до гідності людини та реалізації таких *життєво важливих національних інтересів України*: прав і свобод людини і громадянина; суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права; соборності держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України; конкурентоспроможності держави та економічного добробуту населення шляхом всебічного розвитку людського, науково-технічного, інноваційного потенціалів країни; удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; неухильного додержання гарантій незалежності та об'єктивності суду; обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та політичних партій, релігійних об'єднань; безпечних умов життєдіяльності, захисту навколишнього природного середовища; збереження і розвитку духовних і культурних цінностей суспільства зміцнення його ідентичності; гармонійних відносин з іншими державами світу, сприйняття Української держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена.

Отже, реалізація основних принципів і положень політики національної безпеки Української держави досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо.

Правовою основою такої політики в першу чергу виступає Конституція України (ст. 17, п. 2,3,4), Закон України «Про основи національної безпеки України», інші закони України та міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою України, які в сукупності визначають засади політики держави у сфері національної безпеки.

Слід відзначити, що прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.)¹ та ряд інших нормативно-правових актів має забезпечувати, по-перше, єдність принципів формування і проведення державної політики національної безпеки і, по-друге, поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази підготовки доктрин, стратегій, концепцій державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки.

Проте зміст політичних процесів, рівень і форми демократії, процедура підго-

товки і прийняття рішень у сфері національної безпеки, організаційні форми участі в них спеціалістів і громадськості вже досить уніфіковані у світовій практиці. Це надає підстави зробити висновок, що категорія «національна безпека» потребує нині ретельного дослідження, наповнення її таким правовим змістом, який надавав би можливостей державі, суспільству, особі зберегти цілісність Української держави, суверенно вирішувати політичні, економічні та інші проблеми. Більше того, стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави не відповідає сучасним потребам: правоохоронні органи України в їх нинішньому стані, внаслідок відсутності системних реформ у сфері кримінальної юстиції, неспроможні здійснювати надійний захист прав і свобод людини, ефективно запобігання та протидію злочинності, зокрема організованим, криміналізації економіки; критичний рівень корумпованості правоохоронних органів перетворює їх самих на джерело загрози правопорядку; потребує подальшого удосконалення діяльність розвідувальних і контррозвідувального органів із адекватної протидії викликам і загрозам національній безпеці України; недофінансування потреб Збройних Сил України, насамперед відновлення технічного стану їх озброєння та військової техніки, забезпечення і підготовки Збройних Сил, ставить під загрозу можливість виконання ними завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості.

Ці обставини зумовлюють переосмислення та оновлення поглядів на вирішення проблем, пов'язаних із національною безпекою України. Справді, нині питання про суб'єкт і процедуру розробки стратегій національної безпеки тісно пов'язане з пошуком та створенням правових механізмів, що були напрацьовані міжнародною спільнотою і пройшли перевірку суспільною практикою щодо демократизації наших державних і політичних інститутів, захисту життєво важливих національних інтересів. Слід зазначити, що на цьому шляху необхідно врахувати декілька важливих обставин.

По-перше, внутрішня міцність системи національної безпеки держави залежить від правильного визначення інтересів різних соціальних сил суспільства та можливості досягнення їхнього балансу, адекватного відображення політичної і економічної динаміки у державних заходах, функціях і структурі влади. Звідси й інституювання державної безпеки. Тобто відбувається процес формування і функціонування насамперед такого політичного механізму, що фіксує і знижує наявні у суспільстві суперечності у різних сферах його життя.

По-друге, надійне гарантування національної безпеки України вимагає цілеспрямованої й ефективної діяльності законодавчої, виконавчої і судової влади у сфері життєво важливих інтересів суспільства і держави. Причому останні повинні мати публічну форму вираження і повноцінно закріплюватися у структурах влади.

По-третє, нині, коли йде активний процес розбудови Української незалежної держави, спостерігається переосмислення зовнішньої загрози Україні. З самого початку проголошення незалежності імперативом зовнішньої політики нової України було обрано розбудову позаблокової та нейтральної держави, участь України у міжнародних системах колективної безпеки, включаючи інтеграцію в існуючі та створення нових систем. Відмовившись від ядерної зброї, Україна приєдналася до міжнародних договорів, що забезпечують безпеку і стабільність у світі, обравши для себе стратегічний шлях інтеграції до європейського економічного та політичного простору з метою співробітництва з європейськими

військово-політичними структурами.

Слід зазначити, що мінливе і суперечливе зовнішнє середовище характеризується посиленням дії чинників, які ставлять під загрозу стратегічну стабільність у світі та знижують рівень міжнародної безпеки:

конкуренція між провідними світовими гравцями (державами і блоками) за домінування у системі нового світоустрою набуває ознак поступового переходу від латентного до відкритого протистояння. Окреслилася тенденція до пошуку домовленостей між великими державами щодо новітнього розподілу «сфер впливу», що супроводжується нехтуванням нормами міжнародного права та застосуванням механізмів силового тиску. В умовах світової економічної кризи посилюється національний егоїзм та прагнення провідних держав світу вирішувати свої проблеми за рахунок інших держав, неспроможних адекватно реагувати на сучасні безпекові виклики; ситуація навколо існуючих договорів, угод та режимів систем міжнародної безпеки, у тому числі призупинення дії Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) суттєво впливає на стан міжнародної, регіональної та національної безпеки України. Нові підходи США до утворення систем протиракетної оборони, змінюють ситуацію у сфері безпеки на регіональному рівні. Використання мобільних протиракетних систем дозволяє ефективно впливати на стан безпеки не тільки у європейському регіоні, але й у будь-якому регіоні світу; вплив міжнародних безпекових інституцій, РБ ООН, ОБСЄ тощо все більш послаблюється на користь світовим центрам сили, що у перспективі веде до переформатування усієї системи міжнародної безпеки. За умов стагнації міжнародної системи загальноєвропейської та світової безпеки, невизначеності засад нової системи з одночасним демонтажем основ існуючої, спостерігається тенденція до більш широкого застосування сили у вирішенні внутрішніх та зовнішніх проблем; одною з визначальних тенденцій сучасного безпекового середовища є те, що нагальність глобальних загроз міжнародній безпеці зменшується на користь регіональних, негативні наслідки яких можуть мати потенціал глобального впливу. Істотним викликом для системи міжнародних відносин, глобальної і регіональної безпеки стали події пов'язані з визнанням окремими державами незалежності деяких самопроголошених держав всупереч нормам міжнародного права; спостерігається інтенсивна мілітаризація як провідних держав світу (про що свідчать надвеликі та зростаючі витрати на оборону, прискорена технологічна модернізація їх арсеналів а також те, як швидко й ефективно конвертують у військову могутність свій зростаючий економічний потенціал нові центри сили) так і пострадянського простору.

Пострадянський простір як і раніше залишається зоною нестабільності, де не виключені міждержавні та внутрішні збройні конфлікти, які можуть набувати регіональних масштабів.

За умов дефіциту енергоресурсів загострюється конкуренція (потенційно із застосуванням силових методів) за сфери доступу до нових та перерозподілу вже розвіданих енергоресурсів у світі, насамперед в Арктиці та Каспійському регіоні, та переформування маршрутів їх доставки на традиційні ринки. Це здатне загострити конкуренцію і конфлікти у цій сфері між РФ, з одного боку, та країнами-членами ЄС та НАТО (Норвегія, США, Канада) з іншого.

Україна, у цьому контексті, знаходиться серед найбільш вразливих країн. Ситуацію загострює відсутність результативних соціально-економічних реформ

та антикризових програм, які підміняються очікуваннями зовнішньої допомоги на основі обіцянок з боку міжнародних організацій та потужних держав. Держава не самодостатня у забезпеченні власної зовнішньополітичної безпеки, як позаблокова не має жодних ефективних міжнародних гарантій та, фактично, позбавлена гарантій союзницької підтримки з боку «стратегічних партнерів» у випадку серйозного зовнішнього конфлікту. У проведенні зовнішньополітичного курсу Україна втрачає можливості самостійного актора та вимушено коливається між інтересами Росії, США та ЄС. Шанси України на вступ до НАТО та ЄС, що б надало більш надійних гарантій її зовнішній безпеці, в умовах наявності суттєвих протиріч між головними дійовими особами внутрішнього політичного процесу виглядають все більш примарними. У критичній ситуації Україна може сподіватися лише на декларативну зовнішню підтримку.

Поряд із цим слід звернути увагу і на те, що *серйозну небезпеку для світової спільноти та окремих держав, у тому числі й України, створює тероризм*. Реалізація його насильницької ідеології здійснюється через посилення руйнівних можливостей звичайних засобів терористичної діяльності та пошуків можливостей щодо володіння і застосування зброї масового ураження для досягнення своїх цілей².

Посилився процес взаємозв'язку тероризму з цілою низкою сучасних загроз – наркобізнесом, незаконним оборотом ядерних матеріалів, організованою злочинністю.

Реальною небезпекою на міжнародних морських шляхах, передусім у прибережних зонах Східної Африки та Південної Азії, постає морське піратство.

Україна також стала об'єктом зростаючої зацікавленості міжнародних злочинних угруповань, зокрема у сферах відмивання брудних грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами тощо, а також об'єктом інтересу з боку окремих міжнародних організацій, діяльність яких мотивована радикальними релігійними догмами.

Виходячи із цих обставин постає нагальна проблема, що пов'язана з уточненням векторів та параметрів зовнішньої загрози, що потребує невідкладного аналізу, обговорення та прийняття рішень з боку всіх інституцій влади, які беруть участь у формуванні та реалізації зовнішньої (у тому числі і воєнної) політики, вчених і представників громадськості. Адже правильна постановка і вирішення цілої низки зазначених питань становитиме політичний каркас системи національної безпеки української держави.

Прийняття Конституції України (1996 р.) як Основного Закону незалежної Української держави, Закону України «Про національну безпеку України» (2003) слід розглядати як надзвичайно важливі законодавчі кроки на шляху до існування, самозабезпечення та подальшого розвитку суверенної держави. Отже, проблема досягнення достатнього стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози для України особливо актуальна та значима. Необхідність гарантування державної безпеки зумовлюється: по-перше, стрімкими змінами в житті самої України, де поряд із деякими позитивними моментами виступають нові негативні економічні, політичні й суспільні процеси, що становлять небезпеку розвитку її державності (криза у виробництві, порушення господарських зв'язків, зниження життєвого рівня людей, погіршення навколишнього середовища, зростання злочинності тощо); по-друге, необхідністю об'єктивно і реалістично визначити місце України у

міжнародному співтоваристві, не тільки скоригувати, а й подолати політичні стереотипи, що склалися ще у період конфронтації і «холодної війни»; по-третє, нагальною потребою перегляду шляхів і засобів гарантування НБ з урахуванням змін, що відбуваються як у світі, так і безпосередньо у державі. В ході такого перегляду необхідно встановити відповідність проголошених цілей реальному стану справ; по-четверте, необхідністю нової оцінки реально існуючих загроз і виклику часу, виявлення співвідношення між цілями і шляхами їхнього досягнення, загрозам і засобам їхнього усунення; посилення керованості суспільно-політичних процесів у державі, недопущення проявів тероризму та дестабілізації політичної і соціально-економічної ситуації на території держави; по-п'яте, зростання загрози глобального характеру (інтенсивна експлуатація природних ресурсів підвела світ до такої межі, коли її нарощування без адекватного ресурсозбереження і ресурсовідновлення призведе до непередбачуваних наслідків, а потім і до екологічного колапсу). Непродумана або ж егоїстична політика окремої держави в цій сфері може спричинити загострення і конфлікти з іншими країнами.

Перелічені обставини зумовлюють гостру необхідність створення законодавчих основ державної політики країни щодо національної безпеки України, що мають забезпечити, по-перше, єдність принципів формування та проведення державної політики у галузі безпеки, і, по-друге, поєднати підходи до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, державних програм у різних сферах національної безпеки³.

Таким чином, національну безпеку України слід розглядати як систему державних інститутів і заходів (політичних, економічних, екологічних, воєнних, правових тощо) щодо гарантування безпеки особи — її прав і свобод; суспільства — його матеріальних та духовних цінностей; держави — її конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності, а також створення всіх необхідних умов для запобігання воєнного нападу та для збройної відсічі можливої агресії проти України. Тому забезпечення національної безпеки України, захист її суверенітету Конституція України відносить до найважливіших функцій держави (ст. 17, п. 2, 3 Конституції України).

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 35. 2. *Боротьба з організованою злочинністю: Підруч.* / Авт. кол.; кер. авт. кол. Є.Д. Скулиш. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – С. 13. 3. *Шемичученко Ю.С.* Матеріали конференції по безопасности и сотрудничеству в Черноморском регионе (г. Одесса, 3–5 ноября 2009 г.). – Одесса, 2009. – С. 48.